

Esti Kornél és a szójátékok: Költői beszédmód *Az orvos gyógyítása* című novellában

„Az *Esti Kornél* címet viselő könyv szövegvilágában mindenkor megszólaló ént a létrejövő nyelv alkotja meg az elbeszélésben, ezért az olvasónak elsősorban a jelhasználat módját kell megértenie.” (Dobos, 2002, 190. o.)¹

*Az Esti Kornél-szövegek többségében – a lírai és prózai művekben egyaránt – az irodalom öntükröző jellege fontos szerepet játszik. Ez azzal is alátámasztható, hogy mind az elbeszélő, mind a címszereplő író/költő, ami a szövegek többségében folyamatosan arra emlékezteti a befogadót, hogy irodalmi szöveget olvas. Különösen igaz ez az eredetileg kötetbe föl nem vett *Az orvos gyógyítása* című novellára, mely költői témáját tekintve nyelv és poézis határát térképezi föl.*

Az Esti Kornél-írások többségéhez hasonlóan e novellában is kettős narrációval állunk szemben: az egyes szám első személyű elbeszélésbe ágyazott történetet Esti Kornél meséli el, szintén egyes szám első személyben. A hagyományos Esti-textusoktól eltérően azonban a két elbeszélő közti fizikai távolság Esti elbeszélését mediális közvetítettségű szöveggé teszi hozzáférhetővé. Mivel a keretelbeszélő számára Esti fizikai valójában nincs jelen, Esti Kornél hangja válik a történetmondás alapjává: „Ismerős hangok léptek be hozzám, reggel hálószobámból, délben hivatalokból, este zenés mulatókból. [...] Esti Kornélt hosszas keresés után Párizsban leltem meg...”; „az elbeszélő hangja inogni kezdett...”; „Hangjaink, mint az alagútfúrók, végre találkoztak egymással” (Kosztolányi, 1994a).² A telefonbeszélgetés szövege formálisan is elkülönül a kerettörténetől („A drót másik végén tehát egy kis elméleti bevezető után így szólt:”), ami a hétköznapi kommunikációban használatos kapcsolattartási eszközt a történetmondás és szövegalkotás hordozójává minősíti át. A telefonkapcsolat megszakadásával az elbeszélő történet is megszakad: „Idáig hallottam a történetet. Ekkor az elbeszélő hangja inogni kezdett, s lezuhant a mérföldek szakadékába: az összeköttetés megszakadt” (Kosztolányi, 1994a).³ A telefonbeszélgetés ennek értelmében a kommunikatív nyelvhasználatból az elbeszélő történet saját nyelvi világát alkotó nyelvhasználatba történő átlépést szimbolizálja.⁴ A kettős elbeszélés funkciója tehát végső soron az autopoézis érvényre juttatása, amit már a kerettörténet szövege tematizál:

„Egy alkalmi történetet is mesélt. Ez a beteg és az orvos közötti viszonyra vet ríktó fényt. Nem szavatolhatok valóságáért. Közösséget se vállalhatok léha szellemével és diákos szójátékaival, melyekkel nyilván csak szenvedő hallgatóját akarta földeríteni. Úgy közlöm, ahogy elmondta, szóról szóra.”

A szószerintiség elvének kimondásával, a történetmesélés aktusának explikálásával, valamint Esti „diákos szójátékainak” hangsúlyozásával a primér elbeszélő Esti szövegének előbeszédszerűségét állítja, és látszólag elhatárolódik Esti Kornél történetmondásától (‘nem szavatolhatok valóságáért’). Ezáltal azonban Esti beszédének fikcionalitását

mondja ki, melynek a narrátor által használt 'közöl' ige a nyomdai publikáció lehetőségét is megadja. Esti Kornél elbeszélése ennek értelmében nem csupán szóban elmondott történetként, hanem nyelviileg reflektált és megszerkesztett beszédként áll előttünk, ami a reflexióknak köszönhetően szövegre jellemző sajátosságokkal bír. Az elbeszélői terminológia ('történet', 'elbeszélő', 'elméleti bevezető') szintén azt jelzi, hogy maga a keretelbeszélő is inkább szöveggé, mint szóbeli közlésként fogadja be Esti történetmondását. Esti elbeszél – és az elbeszélő-szerző által publikált – története tehát írásműnek, olyan irodalmi szövegnek tekinthető, melynek saját narrátora és saját nyelve van.⁵ Ebben az esetben azonban az elsődleges elbeszélő mégiscsak uralja a másodlagos elbeszélő, Esti Kornél szövegét (hiszen a hang általa transzformálódik írott szöveggé), ami végső soron nemcsak az elmondott történet „valódiságát”, hanem a másodlagos elbeszélő „létezését” is kérdésessé teszi. Esti Kornél története ennek következtében úgy értelmezhető, mint fikció a fikcióban: feszültség keletkezik kerettörténet és elbeszélő történet, elsődleges és másodlagos elbeszélő, fiktív és referenciális valóság között, ami ismételtelen a szöveg önreferencialitására irányítja a befogadó figyelmét.⁶ A hangra orientált, mediálisan közvetített elbeszélés szóra irányuló írott szöveggé transzformálódik: Esti Kornél történetét az elbeszélő szóról szóra teszi közzé, és az általa elmondott történetet az 'így szólt' szerkezet vezeti be. Esti Kornél nyelvére, aki az elsődleges elbeszélőt elszórakoztatja történeteivel, a szójátékok jellemzők, vagyis a szórakoztatás a szóhoz kötött, ami a közölt (azaz leírt) szöveg szóhoz kötöttségén keresztül felerősíti a szöveg hangsúlyozott irodalmiságát.⁷ A 'szó' lexémához kapcsolódó valós és költői etimológiák ugyanis azt teszik nyilvánvalóvá, hogy az irodalmi szöveg alapegysége a köznapi kommunikációtól eltérő módon nem a mondat (a kijelentés), hanem a szó.

Noha a szöveg Esti történetének fikcionalitását hangsúlyozza, fenntartja a kettős elbeszélőt azáltal, hogy az elsődleges narrátor nyelvét elkülöníti, sőt szembeállítja

Esti Kornél történetmondásának beszédmódjával. A kerettörténet elbeszélőjének ismétlésekre, költői jelzőkre, megszemélyesítésekre, hasonlatokra és metaforákra orientált nyelvezete már-már a szándékolttság és a „túlírtság” hatását kelti („a láz izgató önkívülete”; „a láz gyöngyöző pezsgőmámora”; „Ágyamba hozattam a telefont, mint mások a kedves cicájukat, s ezzel az értelmes, villamos acéllénnel mulattam.”; „hangok léptek be hozzám... leültek betegágyamra, és vigasztaltak”), ami különösen szembetűnő Esti történetmondásának megszakításakor: „az elbeszélő hangja... lezuhant a mérföldék szakadékába”; „Esti is [tárcsázott], ott túl, a földgolyó másik partján”; „hangjaink, mint az alagútúrók, végre találkoztak egymással”.⁸ Ha azonban az elbeszélő Esti Kornél beszédmódját tüzetesen szemügyre vesszük, világossá válik, hogy nyelvi viselkedése ellentétben áll a szójáték imént felvázolt értelmével, szóhasználatának alapja ugyanis a szóismétlés, ami az elbeszélés szövegében a szavak jelentésének folyamatos reszszemantizálását eredményezi:

Az elbeszélő retorikailag tudatosan megformált beszédmódja ellentétben áll Esti Kornél „diákos szójátékaival”, amitől a kerettörténet elbeszélője deklaráltan elhatárolódik, a novella így két elbeszélői nyelv küzdelmeként is olvasható. Az elsődleges narrátor értelmezésében a 'szójáték' pejoratív értelmű kifejezés, olyan nyelvi megnyilvánulást takar, ami a szöveg költőiségének ellenében hat.

„– A lép – állapítja meg.

A beteg tiltakozik. Nem akar lépre menni.

– A máj – kiált.

Az orvos, aki a beteg máját jónak tartja, s éppen ezért a beteg e megjegyzését rosszmájúnak, gúnyosan néz le rá tudományos magasságából.”

Az elbeszélő beszédmódjának nyelvi alapja a két kifejezés hasonló szemantikai működtetése, ami a rögzült szójelentés újraértelmezhetőségére mutat rá. Az első „nyelvjáték” – ’lép’ ~ ’lépre megy’ – költői etimológia eredménye, mely a ’lép’ főnevek különböző jelentéseinek hangalaki egyezésén alapul.⁹ A narrátor nyelvhasználata tehát a hangalaki megfelelés révén olyan szavak között is etimológiai kapcsolatot teremt, melyek között eredetileg nem állt fenn kapcsolat. A ’jó máj’ ~ ’rosszmájú megjegyzés’ fogalmi ellentét a ’rosszmájú megjegyzés’ eredetére világít rá, melynek alapja az a ’máj’ szóhoz kapcsolható jelentéstartalom, mely szerint az emberi máj bizonyos érzelmek, indulatok vélt székhelye. A szöveg a szerv említésével feleleveníti tehát a ’rosszmájú’ melléknév ’gúnyos, rosszindulatúan fölényes, csúfondáros’ jelentésének eredeti motiváltságát, melyet a hétköznapi nyelvhasználat elfed.¹⁰ A frazéma így átértelmeződik, a nyelvi automatizmus következtében elleplezett jelentéstartalom pedig a szóforma megisméltése által újra felszínre kerül.¹¹ Fónagy Iván (é. n., 196. o.) a szöviccek, szójátékok lényegét éppen abban látja, hogy hirtelen tudatosul egy kifejezés felfüggesztett jelentése, a szövicc ugyanis nem lenne vicces, ha nem ütközne össze a kifejezés két eltérő jelentése, jelen esetben a szerv konkrét, tárgyi szemantikuma, illetve a hozzá kapcsolódó metaforikus értelem. Esti ismétlésekre épülő, illetve a szavak reszemantizálását előtérbe állító beszéde ennek értelmében elválaszthatatlan a nyelv metaforikus működésének kinyilvánításától:

„Lassanként magához tér. Akkor beengedem a beteghez. Előbb mindig lelket kell belé önteni, csüggedtségéből föl kell rázni. Hasonlít ahhoz az orvossághoz, melynek címkéjére ez van írva: »Használat előtt fölrázandó.«

Így azonban használható. Teljesíti kötelességét.”

A nyelvi humor alapja az idézett szövegrészletben a ’fölráz’ ige kettős szemantikuma: az orvosság esetében a ’rázással megfelelő állapotba hoz’ jelentés, míg az orvos esetében az ’erős ráhatással öntudatra ébreszt’ értelem aktivizálódik, ami a ’lelket önt belé’ kifejezés szinonimájaként értelmezhető (vesd össze: *Bárdosi*, 2003, 212. o.). A két frazéma szemantikai működés módja azonos: a konkrét, fizikai értelem (’önt’, ’ráz’) a szó segítségével véghezvitt verbális cselekedetté válik, miközben a szóforma megőrzi a szó fizikai meghatározottságát, képi természetét. Ezt aktivizálja a ’fölráz’ ige fizikai értelmének megjelenése a szövegben. A köznapi metaforák tehát a maguk nyelvén világosan kimondják, hogy a fogalmi gondolkodás érzéki tapasztaláson alapul¹², ami egybehangzik Kosztolányi nyelvszemléletének alapvető téziseivel. Esti Kornél nyelvi viselkedése tehát mint a nyelvhez való viszonyulás mintája, megújítja és tudatosítja bennünk a nyelv metaforikus jellegét¹³, így nyelvi konvenciókat felülíró magatartása az automatizálódott nyelvhasználat „börtönéből” való kiszabadulást is példázza.¹⁴ Szitár Katalin (2000, 197. o.) Esti Kornél beszédmódjának fent bemutatott jellemzőjét Esti világlátásának alapvető sajátosságaként tartja számon: „Ha van Estinek »saját« világa, úgy ez a világ bizonyosan ott kereshető, ahol nyelv és nyelven kívüli valóság (nyelvi jel és jelentette) automatikus kapcsolata megkérdőjeleződik, megszűnik, felfüggesztődik”. Ennek értelmében Esti Kornél világa a kommunikatív (hétköznapi) és költői nyelvhasználat határán helyezkedik el, ami *Az orvos gyógyítása* című novella esetében a szöveg hangsúlyozott irodalmiságát eredményezi.

Amint láttuk, Esti szójátékai szemantikai-etimológiai alapon működnek, ami nem „kitépi a szavakat ősi ágyukból” (*Kosztolányi*, 1999), hanem – képletesen szólva – visszahelyezi őket oda, így semmiképp se minősíthetők a keretbeszélő értelmezésében

vett pejoratív értelmű „diákos” szójátéknak. A másodlagos elbeszélő nyelvi viselkedése tehát átértelmezi és a költői nyelvhasználat egyik megnyilvánulási formájaként teszi leírhatóvá a ’szójáték’ novellabeli jelentését. Esti Kornél elbeszélőként saját (költői) beszédmodra tesz szert, miközben reflektív, elemző viszonyt alakít ki szereplőinek nyelvi viselkedésével szemben. Esti elbeszélésének középpontjában így nem a cselekmény, hanem a szereplők – a beteg nagybácsi és az őt kezelő fiatal orvos – beszédmodjának bemutatása áll, ami a két elbeszélő nyelvének dichotómiáját további – Esti és az orvos nyelve között fennálló – oppozícióval egészíti ki.

A fiatal orvos jelleme, korlátoltsága és szakmai hiúsága, nyelvhasználatán keresztül artikulálódik:

„Gyógyszert ír, étrendet ajánl: tejeckét, teácskát. Általában mindent kicsinyít. Talán még a halált is így hívja: »halálka.«”

Az orvos szakmájának csoportnyelvére jellemző automatizálódott szóhasználata, ami az elbeszélő Esti Kornél szavának részeként ironikus hatást kelt, inautentikus nyelvként működik a történetben:

„ – No, mi bajunk? – vallatja a beteget, aki különben a nagybátyám és kövér öregúr. – Fáj a torkocsánk, a hasacsánk?”

A beteg sápadtan, tűzpiros füllel gyötrődik a tollpárnák poklában. Nem válaszol. Megvető pillantást lövell az orvos felé.

»Miért sértegeti a torkom, a hasam? – gondolja magában. – Az enyém legalább kétszer akkora, mint az övé. Aztán miért beszél fejedelmi többesben, mintha az ő torka, az ő hasa is fájna? Pimaszság.«”

Az orvos eszközszerű nyelvhasználata, ami mind a képző eredeti kicsinyítő, becéző jelentésvonatkozását, mind pedig az egyéni beszélő szóhasználatában betöltött eufemisztikus funkcióját elfedi, a költői nyelvhasználat ellenpontjaként értelmezhető. Az elbeszélő az orvos beszédének inautentikusságát leplezi le és teszi nyilvánvalóvá azáltal, hogy a kicsinyítő képzős szót (’hasacska’) a képző által hordozott jelentésvonatkozásoknak megfelelően ’kicsi has’-ként (félre)értelmezi. Az orvos nyelvi inkompetenciáját mutatja azonban, hogy nem érzékeli az elbeszélő-szereplő Esti nyelvi automatizmust feltáró beszédmodjának ironikus természetét.¹⁵ „Esti minden esetben ironikusan szemléli a tétlen nyelvi megnyilatkozásnak azt a válfaját, amelyben az állandósult szókapcsolatok, szólások, közmondások, összességükben a nyelvbe rögzült elemek közvetlenül lépnek be a beszédbe, anélkül, hogy használójuk bármilyen retorikai művelettel átalakítaná őket” (Dobos, 2002, 194. o.). Az orvost tehát nyelvi inszenzibilitása élesen elhatárolja Esti nyelvi jelenségek iránt fogékony beállítódásától, aki elbeszélőként „leplezi le” szereplőinek nyelvi beidegződéseit:

„Az orvos nyel egyet. Végigméri a beteget, azzal a fölényvel, amellyel az egészségesek tekintenek a betegekre.

»Nyavalyás – gondolja magában –, még te hencegsz?«”

Nyilvánvaló, hogy az orvos nyelvi érzéketlenségéből adódóan nem betegsége miatt nevezi nyavalyásnak a beteget, amit a szó eredeti jelentése indokolna, hanem azért, mert az „megvető pillantást lövell az orvos felé”. Mivel az orvos a konvencionális nyelvhasználatot abszolutizálva nem érzékeli a szavak eredendően metaforikus természetét, a betegre csak szitokszóként, sértő megnevezésként – „félnotás”, „paprikajancsi” értelemben – vonatkoztatja a ’nyavalyás’ kifejezést. A narrátor azonban feltárja a befogadó előtt a szónak a köznapi nyelvi tudat számára már nem transzparens jelentését (az orvos az egészségesek fölényével tekint a betegre), hangsúlyozva a beteg ’egészségtelen’, vagyis ’nyavalyás’ voltát. A szó belső formája által tehát a narráció egyes elemei nyelvileg válnak motiválttá:

„Az orvos szorongatja kezemet, boldogan, sugárzó arccal. A viláért se hagyja el. Csak áll előttem, mintha arra kérne, hogy kezeljem tovább, vizsgáljam meg, vajon jobb orvos lett-e belőle tegnap óta, javult-e valamit az állapota, s fölépült-e abból a szörnyű nyavalyából, amit önimádatnak neveznek.”

A novella címe – *Az orvos gyógyítása* – az idézett részlet értelmében a birtokos szerkezet metaforicitását, jelen esetben a genitivus subiectivus és a genitivus obiectivus együttes jelenlétét teszi nyilvánvalóvá, ami a befogadó számára kettős olvasási módot nyit meg. A kettős szerkezetű történet – az orvos gyógyító tevékenysége a beteggel és Esti orvos-ló ténykedése a doktorral – a nyelv kiküszöbölhetetlen tropológiaiának allegóriájaként működik, amelynek folytonos reflektálása a költői szöveg sajátossága. Autopoétikus gesztusnak tekinthető, hogy a két tevékenység közti párhuzamot a szöveg éppen a ’nyelv’ szó jelentéseinek kibontása által reflektálja:

„Ha hosszan magyarázgatja, hogy milyen eredeti elvek szerint gyógyít, s én kijelentem, hogy érvelése rendes, akkor ő is rövidesen kijelenti, hogy a beteg érverése is rendes. Viszont én se maradok mögötte az udvariasságban. Ha a beteg nyelvét – mint szakértő – tisztának mondja, én – szintén mint szakértő – nyomban megjegyzem, hogy az ő mindig szabatos és kifejező magyar nyelve is tiszta.”

Az ’érverés’ és ’érvelés’ szavak hasonló hangalakja az orvos beteget gyógyító és az elbeszélő orvost „gyógyító” tevékenysége közti analógiát teremti meg nyelvi úton, miközben a ’tisza nyelv’ homonímia a nyelv eredendően motivált természetére világít rá, amennyiben a ’helyes beszéd’ értelemben használt ’tisza nyelv’ a beszédszerv és a beszédszerv által véghezvitt cselekvés közti eredendő összetartozást fedi fel. Az ismétlés által azonban nemcsak a jelzett szó, hanem a jelző kettős értelme is aktivizálódik, ami Esti Kornél nyelvhasználatának egyik alapvető sajátosságaként ismét a költői nyelv működésére világít rá. Esti és az orvos alapvetően közös szókincse ugyanakkor azt példázza, hogy a köznapi és irodalmi nyelv között nincs éles elhatárolódás, mindkettő alapvetően metaforikus természetű. A nyelv kétféle létmódjának különbsége abban áll, hogy a költői nyelv tudatosan irányul a nyelv metaforikusságára, vagyis az irodalom nyelve reflektálja azt, amit a köznapi beszéd is használ, de csak ritkán tudatosít (*Wellek és Warren, 2006*).

A két főszereplő cselekedeteinek hasonlósága az elbeszélés több pontján az írói tevékenységgel kapcsolatos metaforák által teremthetik meg, ami a szöveg hangsúlyozott önreflexivitását eredményezi: „Olvassa érverését. Úgy olvassa, mint valami unalmas könyvet, melytől nem vár semmi érdekeset.” Az ’olvas’ lexéma megismétlése által a szó eredeti és átvitt jelentése (’számol’) artikulálódik, ami a novella záró epizódjában az írás mint cselekvés kapcsán új motívummal egészül ki:

„Ebben is csak kevés ideig lelte kedvét. Még mélyebbre süllyedt. Most ír. Regényeket ír. Legújabb regényének ez a címe: *Piros szerelmek hajnalán*. Szóval menthetetlen. Én legalábbis lemondtam róla.”

Az orvos írókarrierje eleve kudarcra ítélt, hiszen orvosként és íróként egyaránt érzéketlen a nyelv szerkezete, metaforikus működése és belső élete iránt. Író voltának „tragédiája”, hogy képtelen beszédkliséktől mentes adekvát nyelvi viselkedésre, sőt arra is, hogy a kommunikatív nyelvhasználatól a költői beszédmód felé elmozduló nyelvi magatartást – amit az elbeszélő Esti Kornél képvisel – érzékelje. Ennek értelmében ’szóval menthetetlen’, vagyis már az irodalmi tevékenység se segíthet rajta, a szó ereje se képes kigyógyítani betegségéből, „abból a szörnyű nyavalyából, melyet önimádatnak neveznek”. Esti foglalkozásából adódóan, illetve az orvos „betegségére” tekintettel verbális úton, a szó gyógyító erejének segítségével – hazugságokkal, elismerésekkel, magasztalásokkal, dicséretekkel és bökökkel – kezeli az orvost¹⁶, ami a szó kettős – poétikai és retorikai – működésének érzékeltetésével ismét az irodalom öntükröző jellegét teszi explicité. Esti gyógyító tevékenysége azonban az orvos esetében nem bizonyul hatékonynak, ezért mondja a novella zárlatában elbeszélőként, hogy „szóval menthetetlen”. Ezt szem előtt tartva a ’lemondtam róla’ kifejezés is kétféleképpen értelmezendő: a ’lemond’ ige

egymástól eltérő jelentéseiből adódóan az elbeszélő egyfelől ’felhagy azzal a reménnyel, hogy megvalósíthat valamit’, másfelől pedig ’nem reméli, hogy a beteg életben marad’, vagyis meggyógyul, ami ismétetlen a novella címének metaforikusságára utal vissza. A ’lemond’ lexéma azonban nyelvi formájában a mondás aktusát is őrzi: az elbeszélő ennek értelmében a történet elmondásával mond le végleg az orvos szóval történő meggyógyításáról.

Esti azonban a másik beteget, az elbeszélőt is verbálisan gyógyítja, „elszórakoztatva” őt élményeivel, ami ismét ekvivalenciát teremt a kerettörténet és az Esti Kornél által elbeszélte történet között. A két történet szereplői közti párhuzam (beteg elbeszélő, aki foglalkozását tekintve író, illetve beteg nagybácsi, akit írói ambíciókkal megáldott orvos gyógyít), az írói és orvosi tevékenység között nyelvi úton felépülő azonosítás, továbbá az orvosi és írói tevékenység terminológiájának folyamatos összefonódása felerősítik a szöveg példázat-ként való értelmezhetőségét, amit a novella már az elbeszélés kezdetén jelez: „Egy alkalmi történetet is mesélt. Ez a beteg és az orvos közötti viszonyra vet ríktó fényt”. A fény-metafora továbbvitele az orvos-beteg viszony leírásában („Szikráznak a gyűlölet-től. Érzem, hogy [...] meg kell szüntetnem a meddő, hatásköri villongást”; „– Csodálatos. – Micsoda? – villan föl [az orvos].”; „A beteg a beteg, az orvos az orvos. Ez világos.”; „Az orvos szorongatja kezemet, boldogan, sugárzó arccal. A világért se hagyja el.”) azonban továbbértelmezi az alaptörténetet, így az elbeszélés az orvos-beteg kapcsolat leírásán túlmutatva deklarálta az irodalmi szöveg működésmodjának demonstrálását helyezi a középpontba.

Az orvos dilettáns irodalmi tevékenységének szimbóluma regényének címe: *Piros szerelmek hajnalán*, mely szóhasználatában az elsődleges elbeszélő nyelvvel mutat egyezést. Ennek értelmében a novella zárlata az ironia jegyében átminősíti a kerettörténet elbeszélőjének beszédmodját, amennyiben azt a költői képek öncélú halmozásával dilettáns, nem költői nyelvhasználatként aposztrofálja. Ezzel szemben Esti Kornél látszólag élőbeszédszerű, „szójátékokra” orientált nyelve autentikus költői nyelvhasználatként áll ellőttünk. Amennyiben elfogadjuk azt az értelmezési lehetőséget, mely szerint a *közzététel* aktusa által az elsődleges elbeszélő irányítja és uralja a másodlagos elbeszélő nyelvét, Esti példázatának orvos-figurája a primér elbeszélő számára az ironikus hangú önreflexió lehetőségévé válik. Valójában tehát nem saját elbeszélő nyelvvel, hanem sokkal inkább Esti Kornél történetmondásának költői szóhasználatával vállal közösséget, ami összhangban áll az Esti-szövegek kimondott költői elvével:

Esti Kornél nyelve ennek értelmében jelentős átalakuláson megy át, ami Az orvos gyógyítása című novellát az Esti-szövegek tekintetében is autopoétikus, önreflexív írássá teszi. Az Első fejezet elbeszélőinek költői magatartása szimmetrikusan változik a vizsgált novellában, ami egyfelől Esti nyelvhasználatának átalakulását, másfelől az elbeszélő önreflexióját teszi nyilvánvalóvá. Az orvos gyógyítása című szöveg esetében tehát kétéhasadt beszédmoddal állunk szemben: az elsődleges elbeszélő Esti Kornél figuráján keresztül saját nyelvét is kívülről szemléli, ami az ironia természetéből adódóan sajátos önreflexiót tesz lehetővé.

„– Igaz – ütött a homlokára künn a folyosón. – Valamit elfelejtettünk. Mi lesz a stílussal? Közösen írjuk.

De a mi stílusunk homlokegyenest ellenkezik. Te újabbban a nyugalmat, az egyszerűséget kedveled. Klasszikusok a példaképeid. Kevés dísz, kevés szó. Az én stílusom ellenben még mindig nyugtalan,

kócos, zsúfolt, cifra, regényes. Javíthatatlan romantikus maradtam. Sok jelző, sok hasonlat. Ezt nem engedem elsikkasztani.

Tudod, mit? – nyugtattam meg. – Itt is felezünk. Amit mondasz, fölveszem gyorsírásban. Aztán majd törlek.

Milyen kulcs szerint?

Tíz hasonlatból megmarad öt.

Száz jelzőből pedig ötven – tette hozzá Kornél. – Helyes.” (*Kosztolányi*, 1994c, 771. o.)

Jegyzetek

- (1) A novella elején a 'hang' 'zenehang' értelme is aktivizálódik (zenés mulatók), a többi szöveghely esetében azonban már egyértelműen a szó 'beszéd-hang' jelentése a meghatározó.
- (2) Ebből adódóan nem hagyományos kerettörténettel állunk szemben. A kapcsolatfelvétel után az elbeszélés folytatódik, és a szöveg Esti Kornél szavaival zárul. Az elsődleges elbeszélő szerepe tehát folyamatosan háttérbe szorul, átadva helyét a másodlagos elbeszélőnek, Esti Kornélnak.
- (3) *Az orvos gyógyításában* ez azért szembevetendő, mert az *Esti megtudja a halálhírt* című elbeszélésben – ahol a telefonbeszélgetés szintén központi jelentőségű – a telefon mint a hétköznapi kommunikáció eszköze jelenik meg. A novellában Winter Sándor hangja – ami a vizsgált íráshoz hasonlóan metonimiaként ábrázolódik („akadozott a hang”, „ismételte a hang”, „szólt a hang”, „kezdte a hang”, „de a hang már nem volt ott”) – nem egy történet elmondásának, hanem egy információ átadásának a médiuma. A két szöveg közti belső intertextuális kapcsolatot erősíti a telefonhoz kapcsolódó metafora is („Ez a kis acél-gép itt, a kéziratpapírok és könyvek közé temetve, az egyetlen élőlény volt.”) (*Kosztolányi*, 1994a).
- (4) Elbeszélte és írott szöveg, valamint történetet elmondó és leíró elbeszélő kettőssége már az *Esti Kornél Első fejezetében* artikulálódik: „– Az a baj – panaszkodott –, hogy unom, kimondhatatlanul unom a betűket és a mondatokat. Az ember irkál-firkál, s végül azt látja, hogy mindig ugyanazok a szavak ismétlődnek. Csupa: *nem, de, hogy, inkább, ezért*. Ez őriítő. – Ezt én majd elintézem. Elég, ha beszélsz.” (*Kosztolányi*, 1994c, 770. o.) Esti Kornél tehát mindkét szövegben deklaráltan szóbeli elbeszélő, ami *Az orvos gyógyítása* című novellában is magyarázza hangra orientált viselkedésmódját az írott betűvel szemben. Esti Kornél elbeszélését eszerint a másodlagos elbeszélő transzformálja írott szöveggé. (Bori Imre ezt a jelenséget a szabályos regényformától való eltérésként értelmezi: „Nem elbeszélte, de beszélt és lejegyzett történetek sorozata az *Esti Kornél* is, és döntő módon ez szabta meg a történetek karakterét: a *beszéd* a narrációnak új lehetőségeit villantotta fel, s Kosztolányi bátran élt a lehetőségeivel, akárcsak Móricz Zsigmond is: a modern magyar »beszélte« szépproza határeseteit alkotva meg” [Bori, 1986, 207. o.]).
- (5) Dobos István az idézetként felfogható Esti Kornél-történetekben megképződő szerző-funkciónak három fajtáját különbözteti meg: „a névtelen történetmondó mint scriptor, egyszerűen lemásolja Esti szóbeli elbeszélését, máskor kommentarként belép a lemásolt szövegbe [...], s végül a történetek címszereplő-elbeszélője, aki auctorként jelenik meg”. (*Dobos*, 2002, 197. o.) Úgy vélem, hogy *Az orvos gyógyítása* című novella névtelen elbeszélője a 'scriptor' és 'auctor' funkció sajátos egymásba játszását demonstrálja.
- (6) A kerettörténet szövegének költői etimológiai fel-erősítik a szöveg szóra orientáltságát: az elbeszélő fölszólította (azaz föltárcsázta) beszélgetőpartnerreit, és nem szavatolhat Esti történetének valóságáért. A 'szavatos' ige egy másik Kosztolányi-szövegben 'szavát adja' értelemben szerepel: „Te számár, ne csodálkozz ezen, hiszen te is meg fogsz halni, holtbizonyosan, ezért én szavatolok neked, becsületszavamam is adom, ha kívánod.” (vesd össze: *Kosztolányi*, 1965, 37. o.).
- (7) Kosztolányi a szójátékról elméleti igénnyel írt és gondolkozott. A nyelvészeti cikkben kifejtett gondolatok a novella elbeszélőjének véleményével mutatnak hasonlóságot: „A szójáték a legalantasabb szellemeskedés. Ez a száraz emberek humora. Nem kell hozzá kedély, frissesség és ötlet, csak éppen egy kis figyelem, hogy a szavakat kitepjük ősi ágyukból, és mint önálló jelenségeket viszonyba hozzuk a többivel, anélkül, hogy gondolnánk az értelmükre. A csecsemő bábész figyelme és egy öregember fecsegő kedve találkozik a szójátékban. Ezek az emberek, akik folyton kitekerik a szavak nyakát, és kinezik a szótagokat, és gyötrik a betűket, nem érzik a szavak és a fogalmak összetartozóságát. [...] A szójáték ember lelke sivár, üres, taplós. Shakespeare, ha valakit nagyon megvet, szójátékvá teszi. Polonius [...] nem tud beszélni a szavaktól, mert ami másnak eszköz, neki cél. Kóros jelenség”. (*Kosztolányi*, 1999, 15. o.) Kosztolányi értelmezésében tehát a szójáték a szavak értelmének elferdítése valamilyen hangzásbeli változtatás által (például amikor 'éljen' helyett 'féljen'-t kiabál a tömeg). Irodalmi művekben ez a jelenség poétikai vonatkozással bír, amennyiben a jellemzés egyik eszköze, illetve az alkotói távolság egyik lehetséges megnyilvánulási formája.
- (8) A hasüregben levő szervre utaló 'lép2' szavunk jelentéstani szempontból nem áll kapcsolatban a 'lépre megy' szólás alapját képező 'lép3' főnévvel,

melynek jelentése 'kisebb madarak fogására használatos ragacos anyag, illetve ezzel bekent vessző', valamint 'az, amivel valakit rászédnek, kelepcebe csalnak' (vesd össze: *Benkő*, 1967–1976, II. 753. o.).

(9) A 'rosszmájú' melléknévről lásd: *Pusztai*, 2003, 1156. o.

(10) „Esti diszkurzusa kiterjeszti a nyelv eredendő többértelműségének tapasztalatát, ezért kiveti magából a szokványos, egyezményesen használt kifejezés-készlet elemeit, mivel hozzájuk szabályszerűen egy bizonyos jelentés társul. A frazéma a beszédhelyzettől elkülönített holt nyelvet, a rögzített szövegköziséget, a mechanikus átvitelt jelenti az elbeszélő Esti számára, aki úgy látszik abból a vélekedésből indul ki, hogy nem ő játszik a szavakkal, hanem a szavak, »a nyelv e rejtélyes parányai« játszanak vele, amint >>önálló életet kezdenek élni<< a jellelésítés folyamatában”. (*Dobos*, 2002, 195. o.) Mivel a frazéma a holt nyelvet jelenti az elbeszélő Esti Kornél számára, nyelvhasználatát természetesen a „halott” kifejezés megújítására, reszematizálására irányul.

(11) Vesd össze: *Fónagy*, é. n., 198. o. Ezt támasztja alá számos nyelvben a primér érzékelés és a 'megértés' fogalmának egybeesése: „A látom jelentés-szerkezetében még első helyen áll az érzékelés, de fedi a szó a 'megértés' fogalmát is. A *belátom*-ban már keresnünk kell az eredeti jelentést. Nincs jelen a szó mindennapi alkalmazásában, itt már nincs jelen a 'látás'. A látás és a tudás azonosításán alapul a latin *video* 'lát' és a görög *oide* 'tud', a német *wissen* 'tud' törökonsága. A *látszat* arra utal, hogy érzékeink nem csalahatatlank. [...] A *megszimatol* a szaglászól kiindulva jutott el a 'felfedezés', 'megsejtés', 'kitalálás' fogalmáig. Az általános érzékelés leszűkítésével vette fel a francia *sentir* 'szaglászik, szaglik' jelentést. A fogalmi gondolkodás más aspektusaira utal a *mérlegelés*, a francia *penser* (< latin *pensare* 'mér, mérlegel'), a *gond*-ra utaló *gondolkozik*.” (*Fónagy*, é. n., 198. o.) Az iménti példákhoz hasonlóan a novella állandósult szókapcsolatai is fizikai tapasztalás és fogalmi gondolkodás eredendő összetartozására világítanak rá.

(12) Már Király István (1986, 447–451. o.) felhívta a figyelmet arra, hogy az *Esti Kornél*-ban elkezdődött a nyelv tematizálása, hiszen – amint ezt az Esti-novellák példázzák – „a nyelv is lehet börtön: fogva tart a maga kliséi, megszokásai, szavakba, szólásokba ivódott konvenciói, előítéletei s szabályai között” (uo., 466. o.).

(13) Esti Kornél idiómákra, szólásokra és frazémákra orientált beszédmódja a novella zárlatában is explicitálódik: „Lassanként érzéketlennek mutatkozott minden hódolat és istenítés iránt. Faképnél is hagyott. Befolyásos rokonaival egyetemi tanárságot térdeltetett és könyököltetett ki magának. De ezzel sem érte be. Címek után kezdett futkosni. Jaj volt annak a betegnek, aki nem adta meg a címét.” A fenti szókapcsolatok közös jellemzője, hogy jelentésük túlmutat a szerkezetet alkotó szavak tagjainak az adott szókapcsolaton kívül hordozott jelentésén. A 'faképnél hagy' szólás idiomatikus egységnek tekinthető, a 'kikönyököltet/kitérdeltet magának valamit', a 'beéri valamivel' és a 'futkos valami után' azonban olyan funkciógés kapcsolatok, melyek nem idiomatikus frazeológiai egységnek minősülnek (vesd össze: *Forács*, 2004. V–XXIII. o.).

(14) Vesd össze a következő novellarészlettel:

(„*Naponta* eljár hozzánk. Kezeli a beteget. Én pedig őt.

(*Mihelyt* belép, így lelkendezem:

(– Csodálatos.

(– Micsoda? – villan föl.

(– A köptető, melyet rendelni méltóztatott. Mióta ezt szedi, éjjel-nappal mást se tesz, csak köp. Már az egész szobát teleköpte.”

(Az idézett részletben az elbeszélő az orvosi nyelv reflektálatlan használatát állítja előtérbe, rávilágítva arra, hogy a gyógyszer elnevezése (köptető) motivált, amennyiben az általa kiváltott hatás (a beteg köp tőle) alapján kapta a nevét. A nyelv eredendően motivált természetének megmutatása azonban a szó többszöri ismétlésével ('köptető' – 'köp' – 'teleköpte'), illetve a túlzások által ('éjjel-nappal mást se tesz, csak köp'; 'az egész szobát teleköpte') ironikus hatást kelt, ami iránt az orvos érzéketlen marad.

(15) Vesd össze a következő novellarészlettel: „Mivel lehet ilyesmit gyógyítani? Tüneti kezeléssel. Hazugságok altatójával, elismerések lázporáival, magasztalások mézes oldatával, melyet kávéskanalanként adagolok neki. Azért nem fukarkodom a gyógyszerimmel. Amikor fölszisszen, hogy sajog az önérzete, dicsérettapaszt ragasztok rá, csikos rögzítéssel, s amikor jajgat, hogy megint itt vagy ott nyílall belé a fölfuvalkodottság, bókók kenőcsével kenegetem a fájó pontot, gyöngéden és kiméletesen.”

Irodalomjegyzék

Bárdosi Vilmos (2003, főszerk.): *Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára*. Tinta, Budapest.

Benkő Loránd (1967–1976, főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I–III. Akadémiai, Budapest.

Bori Imre (1986): *Kosztolányi Dezső*. Forum, Újvidék.

Dobos István (2002): Metafiktív olvasás és intertextualitás. Az *Esti Kornél* önrételemző alakzatairól. In: uő: *Az irodalomértés formái*. Csokonai, Debrecen.

Fónagy Iván (é. n.): A metafora és a nyelv. In: uő: *A költői nyelvről*. Corvina, Budapest.

Forgács Tamás (2004): *Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemlélve*. Tinta, Budapest.

Király István (1986): *Vita és vallomás*. Szépirodalmi, Budapest.

Kosztolányi Dezső (1965): *Mostoha és más kiadatlan művek*. Forum, Újvidék.

Kosztolányi Dezső (1994a): Az orvos gyógyítása. In: *Kosztolányi Dezső összes novellája*. Helikon, Budapest. 1056–1060.

Kosztolányi Dezső (1994b): Esti megtudja a halálhírt. In: *Kosztolányi Dezső összes novellája*. Helikon, Budapest. 1030–1032.

Kosztolányi Dezső (1994c): Esti Kornél. In: *Kosztolányi Dezső összes novellája*. Helikon, Budapest.

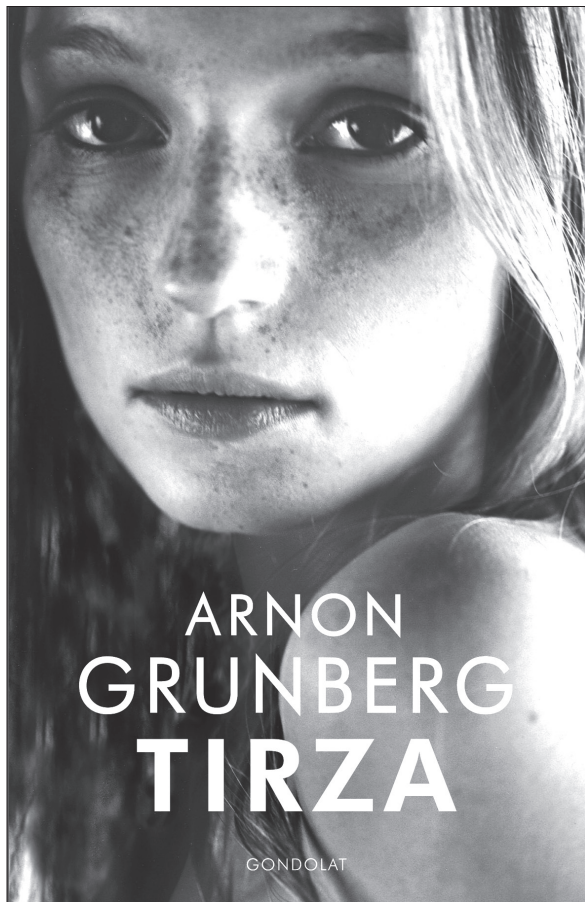
Kosztolányi Dezső (1999): Budapest, a szójátszó. In: uő: *Nyelv és lélek*. Osiris, Budapest.

Pusztai Ferenc (2003, főszerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*. 2. kiadás. Akadémiai, Budapest.

Szitár Katalin (2000): *A prózanyelv Kosztolányinál*. ELTE, Budapest.

Wellek, R. és Warren, A. (2006): Az irodalom természete. In: uők: *Az irodalom elmélete*. Osiris, Budapest. 20–28.

Érfalvy Lívía

Grunberg, Arnon
Tirza
Fordította Wekerle Szabolcs

ISBN 978 963 693 399 9
400 oldal, B/5, kartonált
3800 Ft
Megjelent